

Çevre Bilinci Oluşturmada Yaygın Din Eğitiminin Rolü

Adem KORUKCU*

Abstract

The Role of Informal Religious Education getting Environmental Consciousness *The problems regarding to environment make difficulties both the world and human life in all of the contemporary World. In the basis of environmental problems lie human being's negative attitudes towards environment and their uncontrolled behaviors. Humanity towards environmental deformations, if it is late too, are beginning to search a solution. Religions present contributive suggestions to their said searches. The Religion of Islam illuminates to said matter with Qur'anic verses (ayâths) and Prophet's traditions (hadiths) in the era of when environmental problems did not arise. To be told Islamic knowledge our society and to be tried to form consciousness about that issue is a necessity that is not to be blinked. In this paper, it is stressed that religious accumulation and experience regarding to environment is necessary to be told to society by means of Education of Religion.*

Key Words: *Environment, Environmental Problems, Extended Education, Extended Religious Education, Discourse.*

1. Giriş

Küresel ısınmanın kendisini iyiden iyiye hissettirdiği günümüzde çevre konusu, üzerinde en çok konuşulan ve zihin yorulan konuların başında gelmektedir. Çevre konusu ve problemleri, sağlıklı nesiller yetiştirmek ve geleceğe güvenle bakabilmek açısından üzerinde durulmaya değerdir. Dünya üzerinde yaşayan insanlar, karşılaşılan problemlerin ortak olmasından ve global bir etki meydana getirmesinden dolayı, çevre sorunlarının çözümü uluslararası çözüm önerileriyle mümkün olabilecektir.¹ Çünkü çevre sorunları ilk bakışta yerelmiş gibi görünse de gerçekte, bölgesel

* **Arş. Gör. Dr;** Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

1 Michael Keating, *Yeryüzü Zirvesinde Değişimin Gündemi*, Çeviri: Türkiye Çevre Vakfı Çeviri Grubu, Önder Matbaası 1995, s. 7.

hatta küresel sonuçlar doğurmaktan geri kalmamaktadır. Rusya'da meydana gelen Chernobil kazasının yaratmış olduğu tehlikeden, Chernobil kentinden çok uzaklarda bulunan başka ülkelerdeki insanlar da etkilenmişlerdir.²

İklimlerdeki hızlı değişme, aşırı sıcaklar ve soğuklar, aşırı hava kirlenmesi, su kaynaklarının azalması ya da kullanılamaz duruma gelmesi, sera etkisi-küresel ısınma, ozon tabakasındaki tahrifat gibi pek çok neden, söz konusu bu ilgi ve endişenin temel nedenleri arasındadır. Ancak burada ilginç bir durumun varlığı da dikkatten kaçmamaktadır. Tabiatı bozulmalara neden olan insanın, tabiatı korumaya çalışıyor olması bir paradoksa işaret etmektedir.³

Çevre ve çevre problemleri konusunda gerçekleştirilen en kapsamlı toplantı, 1992'de Rio de Janeiro'da 179 ülkenin devlet başkanı ve yetkililerinin katılımıyla, "Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı" adıyla düzenlenmiştir. Konferans sonucunda ortaya "gündem 21" adlı çevreyle ilgili küresel eylem planı ortaya çıkarılmıştır. "Çevre ile ekonomik ve sosyal kalkınmanın birbirinden ayrı konular olarak düşünülemez" temel fikri benimsenmiştir. Bu eylem planında, ülkelerin refah düzeylerini hesaplama sistemlerinde para yerine, doğal kaynakların değerleri ve çevre tahribatının bedelinin hesaba katılması gerektiği vurgulanmıştır.⁴

Dinlerin insanların etkinlikleri üzerinde motive edici etkisi bulunmaktadır. Çevre problemleri ve bunların çözümü söz konusu olduğunda, göz ardı edilmemesi gereken bir olgu da din ve kültür konusudur. Zira insanlar belli bir kültür ve belli bir dini atmosfer içerisinde dünyaya gelmektedir. Bu kişilerin diğer insanlar ve doğayla ilgili değer yargılarını dinleri ve kültürleri oluşturmaktadır. Bu gerçeği göz önünde bulunduran BM teşkilatı, çevre korumada her milletin kendi dini ve kültürel zenginliklerinden yararlanmasını tavsiye etmiştir.⁵ Çevrenin korunması ile ilgili çalışmalarda dinin bu katkısından yararlanmak insanların işlerini kolaylaştıracaktır. Ayrıca, İslam'ın bu konudaki görüşlerini ortaya koymak, insanımızın bu hususlarda daha duyarlı davranmasına yardımcı olacaktır.⁶

2 Ruşen Keleş, "İnsan, Çevre, Toplum", *İnsan Çevre Toplum*, Yayına Hazırlayan: Ruşen Keleş, İmge Kitabevi, Ankara 1992, s. 9.

3 İbrahim Uslu, *Çevre Sorunları*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 33.

4 Keating, *age*, ss. 10-12.

5 Özdemir, Yükselmiş, *age*, s. 26,

6 Muhit Mert, "Çevre Bilinci Oluşturmada İslam'ın Katkısı Üzerine", *Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu*, c. II, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 26.

İnsanoğlu dünyaya gönderildikten sonra başıboş bırakılmış değildir. Allah ona ihtiyaç duyduğu durumlarda çıkış yolları göstermiştir. Zira Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberin hadislerinde insanın Allah'la, diğer insanlarla ve evrenle kuracağı ilişkilere yönelik bilgilendirmelerde bulunmaktadır. İnsanoğlu yaşamış olduğu kâinatta canlı cansız tüm varlıklarla bir ilişki ve etkileşim halindedir. Bu ilişkide diğer varlıkların da aktif bir etkisi olmakla birlikte, sahip olduğu becerileri açısından insanın etkinliği en üst düzeyde yer almaktadır. Kur'an insanın genelde evrenle; özeldede evrenin içinde bulunan canlı cansız tüm varlıklarla olan ilişkilerinde ona rehberlik edecek veriler bulunmaktadır.

2. Çevre ile İlgili Bazı Temel Kavramlar

Bu başlıkta çevre problemleri ile ilgili bazı kavramlar kısaca tanımlanacaktır:

2.1. Çevre: Tüm canlılar gibi insanlar da belirli mekân biriminde yaşamakta ve bu mekânın organik ve inorganik unsurları ile karşılıklı etkileşim esasına dayalı bir ilişki içinde bulunmaktadır. Uslu çevreyi "canlı varlıkların hayatı bağlarla bağlı oldukları, etkiledikleri ve etkilenedikleri mekân birimleri" şeklinde tanımlamaktadır.⁷

2.2. Çevre Bilim (ekoloji): Ekoloji, canlıların birbirleriyle ve çevreleriyle olan ilişkilerini inceleyen bilim dalıdır.⁸ Ekoloji terimi, ilk defa ünlü alman zoologu E.K. Haeckel tarafından 1873 yılında kullanılmıştır. Haeckel bu kelimeyi canlı varlıkların ve organizmaların çevreleriyle ve birbirleriyle olan ilişkilerini inceleyen bilimin adı olarak kullanmıştır. Bayraktar'a göre, bugünkü kullanımıyla ekoloji, bütün çevre sorunlarını da konu alan bir bilim haline gelmiştir.⁹

2.3. Çevre Problemleri/Kirliliği: Tabiatıta var olan kaynaklar belli çevrimlere sahiptir. Bu durum, bu kaynakların sonsuza dek yinelenmesini sağlamaktadır. Hava, su, toprak, bitkiler ve hayvanlar arasında sürekli bir alışveriş olması yeryüzünün tüm zenginliklerinin tekrar tekrar kullanılabilmesine ve böylelikle yaşamın sürmesine imkan verir. Ancak insanların çeşitli faaliyetleri zaman içinde çevreyi değiştirmekte ve doğal çevrimlerin bozulmasına neden olmaktadır. Çevrimlerin, herhangi bir doğal

7 Uslu, Çevre Sorunları, age. ss. 17-18.

8 Mine Kışlalıoğlu, Fikret Berkes, Çevre ve Ekoloji, Remzi Kitabevi, 6. Basım, İstanbul 1997, s. 16.

9 Mehmet Bayraktar, İslam ve Ekoloji, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 19.

maddenin gereğinden çok veya az üretimi ile bozulması ve kirlenmeye karşılık gelmektedir.¹⁰ Bayraktar'a göre çevre krizine yol açan bütün maddi ve manevi olumsuz faktörler çevre kirliliği olarak değerlendirilmelidir.¹¹ Başlıca çevre problemlerini şu şekilde belirtmemiz mümkündür:

Hava kirlenmesi; önemli biri çevre sorunudur. Atmosferin birincil kirlenmelerinin büyük bir kısmı, beşeri faaliyetlerin neticesinde meydana gelmektedir. Katı, sıvı veya gaz yakıtların kullanılması, sanayi tesislerinin bacalarından çıkan dumanlar, özellikle petrol, kimya, kâğıt-plastik endüstrileri, atom reaktörlerinin atık ve kaçakları vs. gibi beşeri faaliyetler birincil kirlenmelerin kaynaklarıdır.¹²

Ozon tabakasının incelenmesi; büyük bir tehlike olarak insanoğlunun gündemindedir. Havalandırma sistemlerinde, spreylerde, otomobillerde ve soğutucularda kullanılan kloroflorokarbon kökenli kimyasal maddelerin yol açtığı ozon katmanını deliği kutup bölgelerinde yoğunlaşmıştır ve giderek büyümektedir. Ozon katmanını yeryüzüne ulaşan morötesi-ultraviyole ışınların etkilerini azaltmaktadır.¹³

Sera etkisi; atmosferde bulunan küçük ölçekteki sera etkisi yapan gazlar, yeryüzünü yaşanacak bir düzeyde ısıtmaya yeterlidir. Güneşten gelen sıcaklıkla beslenen bu mükemmel atmosfer kompozisyonu, dünyayı insan yaşamına uygun olan bir ısıda tutmaktadır. Fakat bu gazların oranlarında insan etkisiyle meydana gelen değişim, sera etkisinin olumsuz bir duruma dönüşmesine neden olmaktadır. Kömür, odun, akaryakıt gibi fosil yakıtların yanmasıyla açığa çıkan karbondioksitin oluşturduğu bu tabaka, yeryüzünden yansıyan güneş ışınlarını engelleyerek atmosferin aşırı biçimde ısınmasına yol açmaktadır.¹⁴

Su kirliliği; çevre kirliliğinin diğer bir boyutunu oluşturmaktadır. Evlerden, ticaret ve sanayi kuruluşlarından kaynaklanan kanalizasyon atıkları, su kirlenmesine yol açan başlıca etkenlerdir. Tarım ilaçları, böcek öldürücüler ve kimyasal gübreler de su kirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. 3,7 litre benzin 3 milyon litre içme suyunu kirletebilmektedir.¹⁵

10 Richard Spurgeon, *Ekoloji*, Çeviri: Deniz Yurtören, Tübitak Yayınları, 24. Basım, Ankara 2006, ss. 12-14.

11 Bayraktar, *age*, s. 16.

12 Uslu, *age*, s. 21.

13 Emrullah Güney, *Çevre Sorunları*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2004, s. 38.

14 Spence, *age*, s. 17, Spurgeon, *age*, s. 13, Güney, *age*, s. 53.

15 Güney, *age*, ss. 62-63. İbrahim Özdemir, Münir Yükselmiş; *Çevre Sorunları ve İslam*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 20.

3. Çevre Problemleri Oluşum Nedenleri

Günümüzde, insan ile hayatın kendisi arasındaki ilişkide bir bunalım söz konusudur. Modern insanın bu ilişkisi bir koruma ve sorumluluk ilişkisi olmayıp arzularını tatmin etmek isteyen bir insanın bir tahrip ve bozma ilişkisidir. Tabiatta var olan kriz aynı zamanda bir hayat krizidir. Bu yüzden bu kriz, sadece dış dünyaya değil, içimize de, yani insanoğlunun içine de işlemiştir.¹⁶ İnsanoğlu yirminci yüzyılda kendisinin bile alışık olmadığı bir hızda yenilikler ortaya koymuştur. Bu hız ona aynı zamanda kendi çevresini kontrol altına alma konusunda olağanüstü bir çaba ortaya koymasına neden olmuştur.¹⁷

Bilimsel devrimde meydana gelen bakış açısıyla, ilahi hikmetin tecelli ettiği, ilahi hakikatlere ulaşılabilecek kutsal bir tabiat anlayışından, tamamen mekanik kurallara göre işleyen boyun eğdirilmesi gereken bir obje olan tabiat anlayışına geçilmiştir.¹⁸ Copernicus (1473-1543) ile başlayan bilimsel devrim ile insanlık, "hikmet"i arayan bilgi anlayışından, insanın "hâkimiyet"ini artırması için güç olarak gördüğü "bilim" anlayışına; kutsal bir niteliğe sahip olan "kozmos"tan da mekanik kurallara göre işleyen "evren" anlayışına geçmiştir. Dinlerin insanlar üzerinde var olan etkisinin azalmaya başlamasıyla birlikte, manevi beklentiler ve manevi ahlaki değerler geri plana atılmış, bunun yerine bireysel hazların her hâlükarda tatmin edilmesi anlayışı öne çıkarılmıştır. Bu durum kendi beklenti ve menfaatleri için her tür faaliyeti mubah görme anlayışının insanlarda egemen olmasına neden olmuştur. Artık gelir elde ederken ve ihtiyaçları karşılarken, doğru ve yanlış arasında bir ayırım yapma gereği duyulmamaktadır.¹⁹

Nasr'a göre problemin temelinde çarpık hümanizm anlayışı yer almaktadır. Bu tür hümanizm insanı nihai belirleyici ve değer olarak kabul etmektedir. Bu anlayışta her şey insana feda edilmiştir. Feda edilenlerin, ilki de Tanrı olmuştur. Bu yeni hümanizm anlayışı, insanın bu dünyadaki yerini onun nihai yeri olarak görmekte; insanı da tamamen dünyevi bir varlık olarak düşündüğü için, onun refahını da mutlak bir durum olarak

16 Seyyid Hüseyin Nasr, "Geleceğin Aileleri: İnsan ve Tabiatın Uyumu", *Makaleler (1)*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 59.

17 Chris Spence, *Küresel İsnma*, Çeviri: Selin Gönen, Serkan Açar, Pegasus Yayınları, İstanbul 2007, ss. 20-23, Zbigniew Brzezinski, *Kontrollden Çıkış Dünya*, Çeviri: Haluk Menemenci-oglu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İkinci Baskı, Yer yok 1996, ss. 32-33.

18 İbrahim Uslu, *Çevre Sorunları*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, ss. 55.

19 Uslu, *age*, s. 111-112, Brzezinski, *age*, ss. 63, 66.

görmektedir. Bu anlayışın bir sonucu olarak bütün hayvanlar ve bitkiler, insan tarafından kullanılacak nesnelere olarak görülmüştür.²⁰

Tabiat hâkimiyetini ve tahribatını mümkün kılmış olan ikinci önemli gelişme de Rönesans'la birlikte ortaya çıkmış olan insan modelidir. Bu insan tipi, beşeri düzeyin ötesindeki hiçbir şeye veya kimseye karşı kendini sorumlu hissetmediği gibi, kendi üstünde hiçbir dîni otorite de tanımamaktadır. Bu yapılanmaya on yedinci yüzyılda İngiliz filozofu Francis Bacon ile bir üçüncü önemli öge eklenmiştir. Bu öge bilgidir. Bu, O'nun mesajının özü olup sonradan burjuva olarak adlandırılan tüccar ve "sanayiciler" arasında kabul görmüştür. Bilgi geleneksel medeniyetlerin öğretmiş olduğu şeyden çok farklı bir mahiyete bürünerek, dünyevi gücün kaynağı olmuştur.²¹

Bu anlayış ve yaklaşımlarla Tanrı'nın olmadığı, güçlünün haklı olduğu, bencilliğin ve başkasını sömürmenin, kendi menfaati ve çıkarı için harcamanın meşru ve haklı olarak kabul gördüğü bir değerler sistemi oluşmuştur. 19. yüzyılın Tanrıyı hayattan ve dünyadan dışlayan bu felsefi görüşü, 20. yüzyılda metafizik olan her şeyin dışlanmasıyla daha da güçlenmiştir. Onun daha fazla haz alma beklentisi çevresini, yani havayı, suyu ve kullandığı her şeyi, özetle dünyayı kirletmiş, bir ölçüde hayatı yaşanmaz hale getirmiştir.²²

4. İslam'ın Çevreye Bakışı

İnsanların kendisini, hayatını ve etrafındaki olup biteni anlama çabasına bilim, ideoloji ve dinler katkıda bulunur. Bilim ölçülebilir, gözlenebilir ve incelenebilir boyutu açıklamaya çalışırken ideolojiler ve özellikle dinler niçin sorusuna cevap vermeye çalışır. Din insanın niçin yaratıldığını, yaratılışının gayesini, varlıkta olan ilişkisinin hangi amaç çerçevesinde gerçekleşmesi gerektiği vb. hususlarda bazı açıklamalar yapmıştır.²³ Unutulmaması gereken bir gerçek de ilahi dinlerin kendi inanırlarının bireysel ve sosyal açıdan mutlu ve huzurlu olmaları için manevi, ahlaki ve

20 Nasr, "Geleceğin Aileleri: İnsan ve Tabiatın Uyumu", ss. 64-65.

21 Seyyid Hüseyin Nasr, "Ekolojik Kriz: Hinduizm ve İslam'ın Çevreye Bakışı", *Makaleler (1)*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, ss. 46, 48.

22 İbrahim Özdemir, "Çevreyi Korumada Çevre Ahlakının Önemi", *Yalnız Gezegene*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001, s. 30, Lütfi Doğan, "İnsan ve Çevresi", *Diyanet Aylık Dergi*, Temmuz 1991, Sayı: 7, s. 46.

23 Naci Kula, "Kur'an Işığında İnsan-Çevre İlişkisinin Ruh Sağlığı Açısından Önemi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, Cilt: 9, 2000, s. 362.

evrensel mesajlar sunduklarıdır. Eğer bu değerler yaşatılmaz ve onlardan faydalanılmazsa, insanlar hem bu verileri sadece kültürel bir öge olarak görüp önemsizleştirecekler hem de dinin sağladığı bu katkıdan istifade edemeyeceklerdir.²⁴

İnanç, ibadet ve ahlâk ilkeleriyle, insanın mutluluğunu amaçlayan İslâm, temiz, huzurlu ve sağlıklı bir çevrenin oluşmasına da önem vermiştir. İslâm'ın sağlıklı bir çevre öğütlediğini görmekteyiz. İslam kültürü incelendiğinde, özellikle tabiatı ve tabii varlıkları koruma alanında bir ekolojik hareketin düşünce ve eylem olarak var olduğu görülmektedir. İslam Allah'a, kutsala ve tabiata karşı sorumlu hissetmeyen insan anlayışına kesinlikle izin vermemiştir. İslam'ın her ne pahasına olursa olsun karşı çıktığı, var oluş zincirini kırıp Tanrı'dan ve dünyadan bağımsızlığını ilan eden isyankâr insan modelidir. İslam'da insan, Allah'ın halifesidir. İslam'da halife insan ile tabiat arasında daima bir ahenk olmuştur.²⁵

Kur'an ve hadislerin tabiatı yaşayan canlılara yüklediği anlamdan gerekli mesajı çıkartan ecdadımız, onlara gerekli ihtimamı göstermiştir. Hayvanların korunmaları, beslenmeleri ve barınmalarını sağlamak amacıyla birçok vakıf kurarak, onlar için "kuş evleri" örneğinde olduğu gibi, estetik ve kullanışlı barınaklar yapmışlardır. Osmanlı dönemi vakıf binaları incelendiğinde, bunların çevresindeki kuş evlerinin zarif bir taç gibi, bu binaları süslediği görülür. Böylece mimari eserlerle tabiat ve çevre arasında bir uyum sağlanmış ve onların dengeli bir hayat sürmeleri hedeflenmiştir.²⁶

4.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Çevre ile İlgili Ayetler

İnsanlara şifa ve rahmet olarak gönderilen Kur'an-ı Kerim'in insanın manevi dünyası kadar maddi dünyası ile de ilgilenmiştir. Her konuda olduğu gibi, çevre konusunda da Kur'an Müslümanlara rehberlik etmiştir.²⁷ Bu bağlamda Kur'an, insana kâinatın niçin yaratıldığı, nasıl yaratıldığı, ondaki çeşitli varlıkların yapısı hakkında çok çeşitli genel bilgiler verdiği

24 Mustafa Köylü, "Çağdaş Din Eğitimi Teorileri: Batı Örneği", *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Çalışma Toplantısı-1*, Dem Yayınları, İstanbul 2004, ss. 200-201.

25 Bayrakdar, *age*, s. 25, Nasr, "Ekolojik Kriz: Hinduizm ve İslam'ın Çevreye Bakışı", ss. 54-56, Doğan, *age*, s. 46.

26 İrfan Başkurt, "Dengeli Bir Dünya İçin Evreni Doğru Okumak: İnsan ve Evren Üzerine İslami Bir Bakış", *Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu*, c. II, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 19, Talat Sakallı, *İslam'da Hoşgörü ve Kolaylık*, Çağlayan Yayınları, İzmir 1996, s. 48, İbrahim Özdemir, "Osmanlı'da İnsan ve Çevre Anlayışı", *Yalnız Gezege*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 131-134.

gibi, insanın onunla nasıl bir irtibat ve ilişki içerisinde olması hakkında da bilgiler vermekte ve ona yol göstermektedir. Farklı ayetlerde insanın çevresine dikkat çekilmekte, onlar hakkında düşünmesi istenmektedir.²⁸

Kur'an-ı Kerim'e göre dünya ve dünya nimetleri insan için yaratılmıştır. Kur'an Allah yeryüzünde olan her şeyin insanın emrine verildiğini dile getirmektedir: "*Görmedin mi, Allah yerdeki eşyayı ve emri uyarınca denizde yüzen gemileri sizin hizmetinize verdi.*"²⁹ Allah'ın insanlara yeryüzünde ve gökyüzünde olanlarla bol bol ihsanda bulunduğu Kur'an'da sıkça dile getirilmektedir: "*Allah'ın göklerde ve yerdeki (nice varlık ve imkanları) sizin emrinize verdiğini, nimetlerini açık ve gizli olarak size bolca ihsan ettiğini görmediniz mi?*"³⁰ "*Size tohumlar, bitkiler, (ağaçları) sarmaş dolaş olmuş bağlar bahçeler yetiştirmek için üst üste yağılıp sıkışan bulutlardan şarıl şarıl akan sular indirdik.*"³¹ Bu ayetlerde ve diğerlerinde vurgulandığı gibi, söz konusu nimetler insanlara bahşedilmiştir. Kâinatın insan için iki boyutlu bir önemi bulunmaktadır. Birincisi metafizik ve manevi önem. Bu kâinatın, Allah'ın var olduğunu gösteren ve bu maksatla okunması, tetkik edilmesi gerekli apaçık bir "kitap" oluşudur. İkincisi maddi ve fiziki önem. Bu da kâinatın insanın tüm ihtiyaçlarını giderebileceği bir "hazine" oluşudur.³² İnsan bir yandan tabiatla bulunan varlıklardan yararlanırken diğer yandan da bu varlıkların yaratılışındaki incelik ve güzelliklere bakarak Rabbinin varlığına ulaşacaktır.

İnsanın dünyada sahip olduğu imkânlar Allah'ın bir lütfudur, bir emanetidir. Emanet olgusunda bir şeyin belli süreliğine birine verilmesi söz konusudur. Emanet olarak verilen şeyin gerçek sahibi başkasıdır. Bu çerçevede insan kendisine emanet olarak verilen tabiatın gerçek sahibinin kendisinin değil Allah olduğunun bilincinde olmalıdır. Bu durumda, insan kendisine emanet edilmiş bütün varlıkları ve imkânları sorumsuz bir mal sahibi gibi değil, bir emanetçi gibi titiz bir şekilde ve ihtiyacı miktarınca israf etmeden kullanmak zorundadır. Kur'an'da öncelikli olarak insanın yeryüzüne halife olarak gönderildiğine dikkat çekilerek, konumu belirlenmiştir.³³ Halife kavramı Esed tarafından insanın yeryüzündeki varlık-

27 Bayrakdar, *İslam ve Ekoloji*, Ankara 1992, s. 25.

28 Bayrakdar, *age*, Ankara 1992, ss. 29-30.

29 Hac, 22/65.

30 Lokman, 31/20.

31 Nebe, 78/14-16.

32 Bayrakdar, *age*, s. 38.

33 Naci Kula, "Sahip Olma ve Emanet Duyguları Açısından İnsan-Çevre İlişkisi", *Uluslararası*

ların kendisine emanet edildiği ve onlara sahip çıkacak olan şekilde açıklanmıştır.³⁴ Allah'ın yeryüzünde olan her şeyi insanın emrine vermiş olması, insanın sınırsız arzu ve istekleriyle kendine verilenlere hükmetmesi ve zarar vermesi anlamına gelmemektedir. İnsanın tabiattaki hükmü ve onlardan yararlanmasına Allah'ın izin verdiği ölçülerde müsaade edilmiştir. İnsan halife olduğu için insana verilen bu kudret, güç, aslında yalnızca Allah'a aittir. Halife sıfatıyla yeryüzüne gönderilen varlık olarak insan olmak demek, "halifetullah" konumunun gerektirdiği mesuliyetin şuurunda olmak anlamına gelmektedir.³⁵

Kur'an, insanlara olduğu gibi aynı zamanda bütün evrene de hitap etmiştir. Bir anlamda tabiat, Kur'an vahyine katılmaktadır. Kur'an'ın bazı ayetleri, insanlara olduğu kadar tabiat varlıklarına da hitap eder; kaldı ki, diğer bazı ayetlerde Allah; bitkiler, hayvanlar, güneş ve yıldızlar gibi insan dışındaki varlıklarını şahit tutmaktadır. Kur'an'ın eğittiği ruh, tabiat âlemini, boyun eğdirilecek bir düşman olarak değil; aksine onun dünya hayatının ve ahiret hayatının ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir.³⁶ Allah tarafından her varlığın kendisine ibadet edici olduğunun bildirilmesi kâinatın manevi yönünün olduğunu ispatlamaktadır.³⁷ Bu konuya işaret eden ayetlerin bazıları şunlardır: "Yedi gök, yer ve bunlarda bulunan herkes O'nu tesbih eder. O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur..."³⁸ "Bitkiler ve ağaçlar secde ederler."³⁹ "Görmez misin ki, göklerde olanlar ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah'a secde ediyor..."⁴⁰

Kur'ana baktığımızda, pek çok hayvan adının ayetlerde geçtiğini görmekteyiz: Sinek, arı, karınca, eşek, inek, domuz gibi. Bunların yanı sıra

Çevre ve Din Sempozyumu, c. I, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 217. Mevlüt Güngör, "Kur'an'dan Çevreye Bakış", *Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu*, c. I, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 140. Naci Kula, "Kur'an Işığında İnsan-Çevre İlişkisinin Ruh Sağlığı Açısından Önemi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, Cilt: 9, 2000, s. 363.

34 Bakara 2/30, Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı, Meal-Tefsir*, İşaret Yayınları, İstanbul 2000, s. 9
35 Nasr, "İslam Ve Çevre Bunalımı", s. 161, Halifelik, kelime anlamı olarak "birinin yerine geçerek işini, görevini devam ettiren" şeklinde tanımlanmaktadır. Süleyman Uludağ, "Halife" *TDVİA*, Cilt. 15, İstanbul 1997, s. 299. Kula, "Kur'an Işığında İnsan-Çevre İlişkisinin Ruh Sağlığı Açısından Önemi", s. 363.

36 Seyyid Hüseyin Nasr, "İslam ve Çevre Bunalımı", Çeviri: Mevlüt Uyanık, *İslami Araştırmalar*, Cilt: 4, Sayı: 3, Temmuz 1990, s. 157, M. Kemal Atik, *Kur'an ve Çevre*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1992, s. 1.

37 Mehmet Bayraktar, *İslam ve Ekoloji*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 36.
38 İsrâ, 17/44.

39 Rahman, 55/6.

40 Hacc, 22/18.

bazı hayvan adları da surelere ad olarak verilmiştir: Bakara (inek), Nahl (arı) Ankebut (örümcek) gibi. Diğer yandan, soğan, mercimek, sarımsak, üzüm, incir, hurma gibi meyve sebze isimleri de yer almaktadır. Allah balarısı ve karınca gibi hayvanlara vahyettiğini; dağlara, taşlara, gök cisimlerine emrettiğini ve onların emirlerine uyduğunu belirtmektedir. Böylece insanlar için, varlıkların manevi açıdan en az insan kadar değerli oldukları vurgulanmaktadır. Canlı olsun, cansız olsun her şeyin fiziki kıymetinin ötesinde manevî bir değeri vardır. Varlıkların, manevi bakımdan değerli ve kutsal olarak değerlendirilmesi, İslam çevreciliğinin temelini oluşturmaktadır. Bu temele dayanarak, Müslümanlar çevreye her zaman sahip çıkmışlar ve çevreyi sorun haline getirmemişlerdir. Çünkü çevreye yapılan bir kötülük, Allah'a karşı yapılan bir kötülük olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede Müslüman için tabiat, her yönüyle kendisine Allah'ı hatırlatan, kendisi gibi Allah'ın bir mahlûku olan ve yaratıcısına ibadet eden bir varlıklar âlemidir.⁴¹

Tabiattaki güzellikleri koruyup, tüm güzelliklerin Allah'ın bir ihsanı olduğunu düşünmek ve onları sevmek gerçek manada Allah'ı zikirdir ve ibadettir.⁴² Diğer yandan Allah tabiatta var olan hayvanatı Allah'ın yarattığı bir ümmet olarak nitelemekte ve onların da ahiret gününde Rablerinin huzurunda toplanacaklarını belirtmektedir: *"Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve (gökyüzünde) iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa, hepsi ancak sizin gibi topluluklardır. ...Nihayet (hepsi) toplanıp Rablerinin huzuruna getirilecekler."*⁴³

Her şey belli bir ölçüye göre yaratılmıştır.⁴⁴ Bu ayetlere göre, bu ölçüye dikkat etme ve onu bozmama görevinin insana düştüğü görülmektedir. Ekolojinin bize gösterdiği de, kainatın çok hassas eko-sistemlere ve dengelere sahip olduğu; bu nedenle de insanın bu ekolojik sistemleri dikkate alması gereğidir. Allah'ın eseri olan bu dengenin korunmasında görev, Allah'ın "ahsen-i takvîm" olarak (en güzel şekilde) yarattığı ve kendisine vekil (halife) kıldığı insana aittir.⁴⁵

41 Bayrakdar, *age*, ss. 37-38, M. Kemal Atik, *Kur'an ve Çevre*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1992, ss. 7-8, Uslu, *age*, s. 11.

42 Atik, *age*, ss. 126-127.

43 En'am, 6/38.

44 Mülk, 67/3-4.

45 İbrahim Özdemir, "İslami Bir Çevre Anlayışı", *Yalnız Gezegen*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001, s. 116.

4.2. Hz. Peygamber'in Çevre ile İlgili Görüşleri

Hz. Peygamberin hadislerine bakıldığında genel anlamda bir tabiat sevgisinin onun düşünce yapısına egemen olduğu görülmektedir. Dinimizin tabiata verdiği önemi yansıtmaması bakımından peygamberimizin hayvanlara ve diğer canlılara göstermiş olduğu ihtimam oldukça dikkate değer niteliktedir. Peygamberimizin bu çerçevedeki görüşlerinin temelini yer yüzündeki canlılara merhamet gösterilmesi gereği oluşturmaktadır: “*Merhamet eden insanlara Rahman da merhamet eder. Yeryüzündekilere merhamet edin ki semâdakiler de size merhamet etsin.*”⁴⁶

Peygamberimizin hayvan sevgisi üzerinde durduğu konuların başında onlara gösterilecek bakım ve ihtimam gelmektedir: “*Bir adam yolda (giderken) şiddetli bir şekilde susadı. Bir kuyu buldu ve onun içine girerek su içti ve oradan çıktı. Bir de baktı ki bir köpek susuzluktan toprağı yalıyordu. Adam kendi kendine şöyle dedi: ‘Köpeğin susuzluktan hali benim gibiydi.’ Daha sonra adam kuyuya girdi, ayakkabısına su doldurdu ve köpeği suladı. Allah (bu davranışından dolayı) ona teşekkür etti ve onu (günahlarını) bağışladı.*”⁴⁷ Bu hadis hayvanların ihtiyaçlarını gidermenin faziletine vurgu yapmakta ve bu tür bir davranışın insanların affına vesile olacağını dile getirmektedir.

Peygamberimizin hassasiyet gösterdiği konulardan birisi avcılıktır. Av bir hayvan türünün yok olmasına veya aşırı bir şekilde artmasına neden olabilmektedir. Peygamberimiz, konu ile ilgili olarak belli bir çerçeve çizmiştir: “*Haksız yere serçeleri öldüren, Allah-ü Teâlâ azze ve celle kıyamet gününde ondan hesap soracaktır.*”⁴⁸ Bu hadiste herhangi bir ihtiyaç yokken keyfi olarak kuşların öldürülmesi tenkit edilmektedir. Adı geçen hadiste peygamberimiz kuşlardan yararlanmak yasaklanmamıştır. Ancak bunun nasıl olması gerektiğini ise Ashâbın kendisine serçenin hakkı nedir diye sorması üzerine şu cevabıyla açıklamıştır: “*Onun hakkı senin onu boğazlamak suretiyle onu yemendir, (onun) başını koparma ve taşla öldürme!*”⁴⁹

46 Tirmîzi, El-Câmiu's-Sahîh, Kitâbu'l-Birr ve's-Sıla, Bab: 16, Hadis: 1924, Cilt: 4, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987, s. 285.

47 Sahih-i Buhârî, Kitâbu'l-Mezâlim, Bab: 23, Hadis:2466, Cilt:3, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1992, s. 145.

48 Sünen-ü'n-Nesâî, Cilt: 7-8, Kitâbü't-dahâya Bab: 42, Dâru'l-Mârifet, 2. Baskı, Beyrut-Lübnan 1992, s. 274.

49 Sünen-ü'n-Nesâî, Cilt: 7-8, Kitâbü't-dahâya Bab: 42.

Peygamberimiz insanların gerek davranışlarında gerekse kendilerine verilen nimetleri kullanmaları konusunda ümmetine orta yolu tutmalarını tavsiye etmektedir: *“Ey insanlar size orta yol gerekir.”*⁵⁰ Peygamberimiz Allah tarafından bize verilen nimetlerin yerli yerince israf edilmeden kullanılmasını tavsiye etmektedir. Bu konuda su kullanımında dikkatli davranılması ile ilgili hadisi şu şekildedir: *“Peygamberimiz Sa’d’e uğradı, O abdest alıyordu. Peygamberimiz: ‘Nedir bu israf?’ Sa’d cevap verdi: ‘Abdestte de israf var mıdır?’ Peygamberimiz buyurdular: ‘Evet akan bir ırmakta bile olsan israf vardır.’*⁵¹ Peygamberimiz mevcut su kaynaklarının korunmasını da oldukça önemsemiştir. Bununla ilgili olarak açılacak su kuyularının temiz tutulmasını Müslümanlara tavsiye etmişlerdir: *“Kim bir kuyu açarsa, onu hayvanların ağılından kırk arşın öteye yapması gerekir.”*⁵² Diğer bir hadislerinde ise suların insan tarafından kirletilmemesi için dikkat çekici bir uyarıda bulunmuştur: *“Sizden biriniz durgun suya bevletmesin, sonra ondan abdest alması gerekebilir.”*⁵³

Peygamberimiz Müslümanların sahip oldukları toprakları değerlendirmelerini, çorak ve bakımsız bırakamamalarını önermektedir: *“Her kimin arazisi varsa, onu eksin. Eğer onu ekmezse o araziye kardeşine ektirsin.”*⁵⁴ Toprağın işlenmesi ve yeşertilmesi ile ilgili olarak peygamberimiz şöyle buyurmuşlardır: *“Kim kuru, çorak bir araziye sulamak, ağaçlandırmak ve ekim suretiyle islah/ihya ederse, onun için (Allah katında) ecir vardır. Ondan diğer canlılar yediğinde ise ona sadaka vardır.”*⁵⁵

Yaşamış olduğu dönemde Hz. Peygamber, ağaç ve yeşile verdiği değeri açıkça göstermiştir. Peygamberimizin hadislerine bakıldığında, ağaç dikme her müslümanın yaşamı boyunca yerine getirmesi gereken ve ecri sevabı câri olan bir amel olarak görülmektedir: *“Kim bir ağaç dikerse; onun korunması ve büyütülmesine gayret ederse, bu ağacın her meyvesinden istifade edildiğinde ona bir sadaka (sevabı) verilir.”*⁵⁶

50 İbn Mâce, *Sünen-ü İbn-i Mâce*, Kitâbu'z-Zühd, Bab: 28, Hadis: 4241, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, s. 1417.

51 İbn Mâce, *Sünen-ü İbn-i Mâce*, Kitâbu't-Tahâre, Bab: 48, Hadis:425, Cilt: I, Dâru'l-Kürübü'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, s. 147.

52 İbn Mâce, *Sünen-ü İbn-i Mâce*, Kitâbu'r-ruhun, Bab: 22, Hadis:2486, Cilt: 2, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, s. 831.

53 Sahih-u Müslim, Kitâbu't-tahare, Bab: 28, Hadis: 95, Cilt: 1, Dâru'l-Hayâ ve't-Terâsü'l-Arabî, 1991, s. 235.

54 Sahih-u Müslim, Kitâbu'l-Buyu, Bab: 17, Hadis: 88, Cilt: 3, Dâru'l-Hayâ ve't-Terâsü'l-Arabî, 1991, s. 1176.

55 Sünen-ü Dârimî, Kitâbu'l-Buyu, Tahkik Dîbü'l-Bağâ, Bab: 25, Hadis: 2509, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1991, s. 719.

56 Ahmed B. Hanbel, Müsned, Hadis: 61, Cilt: 4, Dâru's-Sadr, Beyrut.

Peygamberimiz, Medine'ye hicret ettiğinde, burada bir ağaçlandırma faaliyetine girişmiştir. Her tür canlının yaşadığı yeşil alanları ve ormanları koruma altına almıştır. Buna hima (koruluk) denilmektedir. Örneğin O Medine'nin etrafındaki yaklaşık 12 mil genişliğindeki bir alanı hima olarak ilan ederek koruma altına almıştır.⁵⁷ Bu konu ile ilgili peygamberimizin hadisi şu şekildedir: “Medine şuradan şuraya haram kılınmıştır. Onun ağacı kesilmez. Ve onun içinde bid'at ihdas edilmez. Kim bunu yaparsa, Allah'ın laneti; meleklerin ve tüm insanların laneti o kimse üzerine olsun.”⁵⁸

Bitki ve ağaçların ısınmaya karşı koruyucu etkileri bulunmaktadır. Dikilen her bir bitki ya da ağaç iklim değişiklikleri ile mücadeleye doğrudan katkı sağlamaktadır. Bunun sebebi, bitkilerin karbondioksiti emmeleridir. Ortalama bir ağacın yaşam süresi boyunca bir ton karbonu emdiği düşünülecek olursa ağaç dikmenin çevreyi koruma açısından ne kadar yararlı bir iş olduğu ortaya çıkacaktır.⁵⁹ Peygamberimiz Müslümanların yaşamakta oldukları şehirlerin insan yaşamına elverişli ve sağlıklı olması için Allah'a dua etmiş; bu yönde Medine'nin doğal çevresinin korunması ve iyileştirilmesi için gayret sarf etmiştir: “Allah'ım bizlere Mekke'yi sevdirdiğin gibi yahut ondan daha fazla Medine'yi sevdire. Sa' ve müdd ile ölçülen rızıklarımızı bizim için bereket ihsan eyle. Allah'ım Medine'nin havasını bizim için sıhhatli kıl”⁶⁰ Ayrıca Peygamberimiz, Müslümanların yaşamakta oldukları evlerini ve onların çevrelerini temiz tutmaları konusunda tavsiyelerde bulunmuştur: “Evlerinizin avlularını, bahçelerini temiz tutunuz.”⁶¹

5. Yaygın Din Eğitiminde Çevre Eğitimi

Eğitim uygulamaları, örgün ve yaygın olarak iki ana grupta incelenmektedir. Yaygın eğitim, örgün eğitime katılmış olsun veya olmasın, bireylerin yaşamlarının herhangi bir noktasında yeni ihtiyaçlarını karşılamak üzere yararlanabilecekleri bir eğitim uygulaması olarak değerlendirilmek-

57 İbrahim Özdemir, “İslami Bir Çevre Anlayışı”, *Yalnız Gezegen*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001, s. 106.

58 Buhâri, *Sahîh-i Buhârî*, Kitâb-u Fedâilî'l-Medîne, Bab: 1, Hadis: 1867, Cilt: 2, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut Lübnan 1992, s. 576.

59 Spence, *age*, s. 183.

60 Sahîh-i Buhârî, Kitâb-u Fedâilî'l-Medîne, Bab: 13, Hadis: 1889, s. 582.

61 Tirmîzi, *El-Câmiu's-Sahîh*, Kitâbu'l-Edeb, Bab: 41, Hadis: 2799, Cilt: 5, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1987, ss. 103-104,

tedir. Bu çerçevede toplumun duyduğu ihtiyaçlar ve karşılaştığı sorunlara (çevre ve trafik problemleri gibi) çözümler aranmasında yaygın eğitim uygulamalarından yararlanması gerekmektedir.⁶²

Eğitim, pek çok toplumsal sorunda olduğu gibi, çevre problemlerinin çözümünde de en başta gelen çözüm yolu olarak kabul edilmektedir.⁶³ Bu çerçevede çevre noktasında eğitimin amacı; “insanların ekolojik çevre dizgelerini ve insanlığın bu dizge içindeki yerini kavramalarına, aynı zamanda bireylerin, insan toplumlarının gezegenle nasıl uyum içinde yaşayabileceklerine ilişkin görüş geliştirmelerine, etkin ve sorumlu bir katılım için gerekli becerileri kazanmalarına yardım etmektir.”⁶⁴ Çevre (doğa) eğitiminin en kısa tanımı “doğanın dilinin öğrenilmesi”dir.” Bu noktadan hareketle, 1977 yılında Tiflis’te gerçekleştirilen Çevre Eğitimi Konferansı’nda başarılı bir doğa eğitiminin “insanı yaşadığı ortamın farkında olan, daha çok sorumluluk duyan, daha bilgili, daha deneyimli, daha tutumlu, daha becerikli ve daha katılımcı bir duruma taşıması gereği” üzerinde durulmuştur.⁶⁵

Yaygın eğitimde çevre eğitimi, toplumu oluşturan bireylerin tamamını çevre problemleri ve tehlikeleri konusunda bilgilendirmeyi, bilinçlendirmeyi ve uyarmayı amaçlayan ve onların ekolojik etkinliklerde katılımcı, karar verici ve sorumluluk üstlenecek bireyler olarak yetişmelerini hedefleyen bir yaygın eğitim türüdür. Seminer, sempozyum ve benzeri toplantılarla önemli sorunları ve bu yöndeki çözümleri basın, TV. ve radyolarla kamuoyuna iletmeleri çevre eğitimine bir katkı olarak değerlendirilmektedir.⁶⁶

62 Süleyman Çetin Özoğlu, “Yaygın Eğitim Düzeyinde Çevre İçin Eğitim”, *Çevre Eğitimi*, Türkiye Çevre Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 69.

63 Ahmet Mutlu, Banu Aygün, “Yüksek Lisans Öğrencilerinin Çevre Bilinci Üzerine Bir Araştırma”, *Doğa ve Çevre, V. Ulusal Ekoloji ve Çevre Kongresi*, İzmir 2004, s. 329.

64 Cevat Geray, “Çevre Koruma Bilinci ve Duyarlılığı İçin Halkın Eğitimi”, *Yeni Türkiye Çevre Özel Sayısı*, Temmuz-Ağustos 1995, sayı: 5, ss. 664-665.

65 F. Sancar Ozaner, “Türkiye’de Okul Dışı Çevre Eğitimi Ne Durumda Ne Yapmalı?”, *Doğa ve Çevre, V. Ulusal Ekoloji ve Çevre Kongresi*, İzmir 2004, s. 67. Çevre için eğitim bir başka tanımda; çevrenin oluşturucusu, ögesi ve kullanıcısı olan insanın çevre açısından ve çevre bağlamında eğitilmesi işlemleri ve süreci olarak tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre, bu tür eğitim, bilgilendirme, bilinçlendirme, uyarma, dengeleme, geliştirme ve koruma gibi işlemleri içermektedir. Geray, “Çevre Koruma Bilinci ve Duyarlılığı İçin Halkın Eğitimi”, s. 666, Süleyman Çetin Özoğlu, “Yaygın Eğitim Düzeyinde Çevre İçin Eğitim”, *Çevre Eğitimi*, Türkiye Çevre Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 65.

66 Özoğlu, “Yaygın Eğitim Düzeyinde Çevre İçin Eğitim”, s. 72, Orçun Bozkurt, “Çevre Eğitimi”, *Çevre Bilimi*, Editörler: Mustafa Aydoğdu, Kudret Gezer, Anı Yayınları Ankara 2006, ss. 219-221. Not: Ozaner’e göre, bireyler ekosistemlerin işleyişi insanların onlar üzerindeki olumlu

Yaygın eğitimin bir boyutunu da yaygın din eğitimi oluşturmaktadır.⁶⁷ Örgün eğitim dışında daha geniş insan kitlelerine hitap eden din eğitimine yaygın din eğitimi adı verilmektedir.⁶⁸ Yaygın din eğitimi, örgün din eğitimi kadar önemli bir ihtiyaçtır. Zira okul dışında bulunan insanların da din konusunda bilgilenmeye ihtiyaçları bulunmaktadır. Bununla bağlantılı olarak, ihtiyaçlar da çoğalmakta ve çeşitlenmektedir. Bu değişim ve çeşitlilik dinî inançlar ve yaşantılar alanında da kendini göstermektedir. Her gün yeni bir dini sorunla karşılaşan insanların ihtiyaçlarını yaygın din eğitimi kurum ve araçları karşılayabilecektir.⁶⁹ Zaten, din eğitimi bilimi, yaratılışını, yaratanını, hayatın anlamını ve geleceği ile ilgili problemleri öğretime uygun hale getirip, insanların bu türden ihtiyaçlarını gidermeye çalışır. Ancak bunu yaparken parçacı bir yaklaşım yerine, söz konusu ihtiyaçlarla ilgili hiçbir noktayı göz ardı etmeden bütüncül bir yaklaşımı benimser. Din eğitimi, yeni gelişmeleri, hayatın hızla artan ve çözüm bekleyen problemlerini de din eğitimi ve öğretiminin içrisine katmak durumundadır.⁷⁰ Bu yeni gelişme ve çözüm arayan sorunlardan biri de çevre problemleridir.

Çevre problemleri gibi konuların vaaz ve hutbelere konu edilmesi konusu zaman zaman tartışmalara konu olmuştur.⁷¹ Eğer Kur'an ve hadislerde çevre konusu değişik açılardan ele alınıp değerlendirilmişse, bu konunun faaliyetlerde ele alınması bir gerekliliktir. Söz konusu problemlerin çözümünde dinden İslam'dan yarar beklemek faydacı bir yaklaşım olarak anlaşılmalıdır. İslam dininin temel kaynakları olan Kur'an ve hadislerde söz konusu olan çevre ve tabiat hassasiyeti, İslamiyet'in zuhur ettiği dönem açısından oldukça ileri bir düzeyi ifade etmektedir. Bu gereksinim iki açıdan önemlidir: 'Saadet-i dâreyn'i amaçlayan dinimiz İs-

ve olumsuz etkilerini öğrendikçe doğayla ilgili daha sorumlu davranışlar geliştirmektedirler ve doğaya karşı yatkınlıkları artmaktadır. Ozaner, "Türkiye'de Okul Dışı Çevre Eğitimi Ne Durumda Ne Yapmalı?", ss. 67-68.

67 Nurullah Altaş, "Dinî Danışmanlığın Teorik Temelleri", <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/full-text/187.htm>.

68 İlhan Yıldız, "Eğitim Düzeyi Bağlamında Din Görevlilerinin Yeterliliği", *Yaygın Din Eğitiminin Sorunları Sempozyumu*, İbav Yayınları Kayseri 2003, s. 70.

69 Nevzat Yaşar Aşkoğlu, "Din Hizmetleri Personelinin Yetiştirilmesi Sorununa Öğretim Programları Açısından Yeni Bir Yaklaşım", *Yaygın Din Eğitiminin Sorunları Sempozyumu*, İbav Yayınları Kayseri 2003, s. 91.

70 Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Gün Yayıncılık, Ankara 1998, s. 28, H. Mahmut Çamdibi, *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2003, s. 63.

71 Recai Doğan, "Osmanlı'nın Son Döneminde Yaygın Din Eğitiminde Vaaz ve Vaizlik", *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 35, Sayı: 1, s. 183.

lam'ın kendi müminlerine bu dünyada mutlu olabilmeleri için önerilerde bulunmaktadır.⁷² Yaşanılan ortamın çevrenin niteliği, elde edilmeye çalışılan mutluluk için oldukça gereklidir. İkinci olarak ise, dünyada halife olarak bulunan insanın kendine verilen emanete bakışını, ona karşı görev ve sorumluluklarını şekillendirme açısından da İslamiyet'in çevreye bakışının tespit edilmesi ve müminlere anlatılması gerekmektedir.

Yaygın din eğitiminin kullanmakta olduğu kanallar göz önüne alındığında, yaygın eğitimin kullandığı kanallara yeni kanallar eklendiğini görmekteyiz. Bunların en öne çıkanı ise cami etkinlikleridir. Camilerde gerçekleştirilen yaygın din eğitiminin kullanmış olduğu kanallar ise şunlardır: Vaaz, hutbe, sohbet, Kur'an dersleri... Ülkemizde din hizmetlerinin düzenleme ve icra faaliyetleri Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yetki ve sorumluluğunda gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda din görevlilerimizin, vaizlerimizin yetiştirilmesinde, hutbe ve vaazların hazırlanması sürecinde çevre ile ilgili ilke, gerek ve hassasiyetlerin göz önünde bulundurulması, çevre problemlerinin aşılmasında katkı sağlayacaktır. Ülkemizde mevcut cami sayısı göz önüne alındığında, yaygın din eğitimi açısından ne kadar geniş bir halk kitlesine ulaşabilme imkânının var olduğu açıkça görülecektir. Camiye gelen insanların dini açıdan belli bir kabul edişle ve zihinsel/içsel hazır bulunuşlukla oraya geldikleri unutulmamalıdır. Bundan hareketle orada bulunan cemaatte vaaz ve hutbeler aracılığıyla oldukça nitelikli ve kalıcı izli öğrenmeler sağlamak mümkündür. Bu bağlamda toplumu oluşturan bireylerin Allah'ın tabiatı kullarına bir emanet olarak verdiği ve insanın doğanın bir parçası olduğu fark ettirilmelidir. Ayrıca, tabiatın insana bir lütuf olarak ihsan edildiği ve insanın tabiatın bir hâkimi değil emanetçisi olduğu öğretilmelidir.⁷³

Konunun toplumumuz tarafından algılanmasını örneklemek amacıyla, bir vakit namazı öncesi merkezi sistem yoluyla vaaz eden bir vaizimizin ifadelerine yer vermek istiyorum: Besmele ve salveleden sonra, "Değerli Cemaat-ı Müslimîn bugünkü vaazımız avcılık üzerine olacaktır. Belki ilk

72 Talat Sakallı, "Hadisler Açısından İsrâf ve Tasarruf", *SDÜ İlahiyat Fak. Dergisi*, Yıl: 1994, Sayı:1, s. 69.

73 Ahmet Koç, "Diyanet İşleri Başkanlığı ve Yaygın Din Eğitimi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2001, Sayı: 8, s. 149. Hutbe, Belirli günlerde hatiplerin minbere çıkarak cemaate karşı yaptıkları konuşmadır. Fahri Kayadibi, "Cumhuriyet Dönemi İmam-Hatiplik ve Vaizlik", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:1999, Sayı:6, s. 171. Vaaz, bir şeyi hatırlatmak, iyiliğe teşvik, birine nasihat edip kalbini yumuşatacak ve Allah'ın cezalandırmasından korkutacak şeyleri hatırlatmak, öğüt vermek tavsiye etmek anlamına gelmektedir. Mehmet Şanver, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, Pınar Yay. İstanbul 2001, s. 30. Atik, Kur'an ve Çevre, s. 6.

bakışta basit bir konu gibi gözüküyor olabilir. Ama her konuda olduğu gibi dinimizce bu konuda da uymamız için uyarılarda bulunulmuştur....” bu olayda vaizimizin taşımış olduğu psikoloji oldukça dikkat çekicidir. Kendisi mevsimi olması dolayısıyla, bu konunun anlatılmasının gerekli olduğunu düşünmüşken, dinleyicilerin konuya bakışını kestirememesinden hareketle, çekimser bir şekilde vaazına başlamıştır. Kanaatimizce vaizin burada düştüğü çekimserliğin nedeni, bu türden konuları dinde olup olmadığı; vaaz ve hutbelerde bahsedilip edilemeyeceği konusunda halkımızın taşıdığı tereddüttür. Burada öncelikli olarak, toplum ve fertler açısından maslahat taşıyan bu tür konuların İslam’ın temel metinleri içerisinde yer aldığına cemaatimize fark ettirilmesi gerekmektedir.

6. Yaygın Din Eğitiminde Ele Alınabilecek Konu Başlıkları

6.1. Bugünün İnsanı ve Gelecek Nesillerin Hakkı Olarak Çevre

Vaaz ve hutbelerde üzerinde durulması gereken konuların başında, çevre ile kul hakkı arasında var olan ilişki olmalıdır. Çünkü yaşanılabilir bir dünya bugünün insanların olduğu kadar gelecek nesillerin de hakkıdır. Çevre hakkı, günümüzde yaşam hakkıyla eşdeğer kabul edilmektedir. Çevre hakkı tüm canlılar için en temel haktır.⁷⁴ Sağlıklı ve ekolojik açıdan korunmuş bir çevrede yaşama hakkı anlamına gelen “çevre hakkı” günümüzde insanların temel haklarından biri olarak kabul edilmektedir. Çevre sorunlarının 1970’lerden sonra önem kazanması, çevre politikalarını yürütecek mevzuatların hayata geçirilmesine ve bağımsız *bir Çevre Hukuku’nun* doğmasına yol açmıştır. Bu yeni hukuku geleneksel uluslararası hukuktan ayıran temel fark, hareket noktası olarak kabul ettikleri temel sükellerinin farklı olmasıdır. Klasik hukuk anlayışı şimdiki neslin üyeleri arasındaki ilişkileri esas alırken, uluslararası çevre hukuku insanoğlu kavramını hareket noktası olarak ele almıştır. Gelecek nesillerin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı ancak böyle bir hareket noktasından sonra söz

74 Durmuş Ali Bal, “Çevre İle İlgili Yeni Yaklaşımlar”, *Çevre Bilimi*, Editörler: Mustafa Aydoğdu, Kudret Gezer, Anı Yayınları Ankara 2006, s. 185. Çevre hakkı Anayasamızın 56. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre; “herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşın ödevidir.” Taner Ürkmez, “Çevre Hakkı Kavramının Tarihsel Gelişimi”, http://www.cekud.org/site/page.asp?dsy_id=904

konusu olmuştur.⁷⁵ Ayrıca insan merkezli bir hak-ahlak anlayışından tüm yaşamın birbiriyle bağımlılığı ve kutsallığı temelinde bir biyolojik, ekolojik ve teolojik bir yönelime gidilmesi tabiatın korunması açısından gerekli görünmektedir.⁷⁶

Bu bağlamda konuyu İslam açısından ele alıp değerlendirdiğimizde, yaşadığımız dünya bireysel olarak her bir insanın; toplumsal olarak da her bir ülkenin ortak değeri olarak görülmelidir. Dünyanın herhangi bir yerinde çevreye verilen bir zarar, dünyanın herhangi bir bölgesinde yaşayan bir insanın yaşamını olumsuz etkilemektedir. Allah'ın affetmediği tek günah kul hakkı olduğuna göre, böylesi bir hak ihlalinin ortaya çıkması dinimiz açısından doğru bir davranış değildir. İnsanların birbirlerinin, hak ve hukukunu dikkate aldığı, diğer insanı, kendi nefesine tercih ettiği, çok kazanma hırsını terk ettiği, helal-haram sınırını gözetmediği bir toplumda, çevre problemiyle karşılaşmak söz konusu olmayacaktır. Çünkü çevrenin ifsadında en önemli etken insandır. İnsanın yabancılaşması, kalp ve kafasının ifsadı önlenmedikçe çevre kirlenmesinin önüne geçmek mümkün değildir.⁷⁷

6.2. İsraf ve Fakirlik

Yaygın din eğitimi uygulamalarında üzerinde durulabilecek diğer bir konu ise israf ve açlık problemleri olmalıdır. Kur'an-ı Kerim'in yeryüzündeki Allah'ın hazinelerinden ve nimetlerinden bahsetmesine rağmen, insan bugün her zamandakinden daha şiddetli bir şekilde, fakirliğin ve açlığın kucığına düşmüştür. İnsanların bir kısmının, her türlü nimet ve içinde yüzdüğü, en modern üretim vasıtalarına sahip bulunduğu bir devirde yaşanan bu fakirlik ve açlık gerçeği, kaynakların yetersizliğinden değil, paylaşım ve tüketimdeki dengesizlikten kaynaklanmaktadır.⁷⁸ Ayrıca Allah tarafından insanlara verilen nimetlerin kıymetinin bilinmemesi bu

75 İbrahim Uslu, *Çevre Sorunları*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 7, Bal, "Çevre ile İlgili Yeni Yaklaşımlar", s. 184, İbrahim Özdemir, "Çevre- Ahlak İlişkisi", *Yalnız Gezegen*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2001, s. 18.

76 Köylü, "Çağdaş Din Eğitimi Teorileri: Batı Örneği", s. 215.

77 Fahri Kayadibi, "Çevre Sorunları ve Dinlerin Çevreye Bakışı", *Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu*, c. I, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 279, Atik, Kur'an ve Çevre, s. 8, Ahmet Coşkun, *Çevre Kirlenmesi Problemine İslami Açından Bir Bakış*, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 3, Kayseri 1986, s. 312.

78 Hicr, 15/21, Coşkun, "Ayetlerin Işığında Fakirlik ve Açlık Problemi", s. 47, Özdemir, Yükselmiş, *Çevre Sorunları ve İslam*, s. 13.

durumun diğerk bir nedenidir. Netice itibariyle, hayatı ve geçim şartlarını zorlaştıran sebeplerin başında israf gelmektedir. İsrâf; bir şeyin gereğinden fazla kullanılması ve insanın yaptığı her eylemde aşırı gitmesi (haddi tecavüz etmesi)⁷⁹ şeklinde tanımlanmaktadır. Allah Kur'an'da yer alan ifadesine göre israfı asla sevmemektedir: “(O kullar), harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar.”⁸⁰

Kur'an'ın israfı yasaklamasının bir hikmeti Allah'ın nimetlerinden herkesin faydalanmasını sağlamaktır:⁸¹ “Yiyiniz içiniz ancak, israf etmeyiniz”,⁸² Yoksulluğun değişik nedenleri olmakla birlikte insanların tüketim alışkanlıklarının öncelikli olarak göz önüne alınması gerekmektedir. Dünya nimetleri insanın emrine sunulmuştur. Ancak bu imkânın sınırları da yine Kur'an tarafından ortaya konulmuştur. Burada göz önünde tutulması gereken gerçek, insanlığın yaşamlarını sürdürmelerinde kendilerine verilen nimetlerden gereği gibi yararlanmaları, ancak onun ötesinde imkânların gereksiz yere heba edilmemesidir. Burada ihtiyaç olanla olmayan arasında bir sınırın belirlenmesi gereği karşımıza çıkmaktadır. İslam ifrat ve tefrite karşı, “tasarruf” bir başka ifadeyle “dengeyi koruma” fikri üzerinde durmuştur. Bununla bağlantılı olarak da tasarrufun iki aşırı ucu olan “cimrilik” ve “israf”ı da yasaklamıştır.⁸³ “Ey âdemoğulları! Her secde edişinizde güzel elbiselerinizi giyin; yiyin, için, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.”⁸⁴ Bu ayette önce, namaz kılariken başta olmak üzere Müslümanların güzel giyinmeleri öğütlenmekte, hemen ardından yeme ve içmede de israf edilmemesi onlara öğütlenmektedir.

İsrâf olgusunun dinimizce oldukça önemsenen bir konu olmasından dolayı, yaygın din eğitimi uygulamalarında bu kavram hakkında özellikle ve nitelikli bir şekilde durmak gerekmektedir. Öncelikli olarak dünyanın ve özelde de ülkemizin sıkıntısını yaşamaya başladığı su sıkıntısının önüne geçilebilmesinin birincil yolu, israfı önlemek ve tasarrufu toplum bireylerine aşulamaktır. Zira Kur'an, akrabaya, yoksula ve yolcuya iyilik yapmayı bizlere emrederken bu işte bile aşırılığa kaçılmamasını, savurganlık

79 Talat Sakallı, “Hadisler Açısından İsrâf ve Tasarruf”, SDÜ İlahiyat Fak. Dergisi, Yıl: 1994, Sayı:1, s. 71.

80 Furkan, 2/7.

81 Ahmet Coşkun, Ayetlerin Işığında Fakirlik ve Açlık Problemi”, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 7, Kayseri 1990, s. 57.

82 Arâf, 7/32.

83 Talat Sakallı, “Hadisler Açısından Çevre İsrâfı”, Diyanet İlmi Dergi, Temmuz-Ağustos-Eylül 1991, Cilt: 27, Sayı: 3, ss. 60-61.

84 Arâf, 7/31.

edilmemesini bizlere hatırlatmaktadır.⁸⁵ Peygamberimizin akan suda bile abdest alırken israftan kaçınılmasını istemektedir. Diğer yandan günümüz tüketim anlayışı, gereğinden fazla mal sahibi olma, ihtiyacını karşıladığı halde yeni çıkan moda olanı alıp önceki, olanı gözden çıkarma gibi bir eğilime sahiptir. Böylesi bir tutumun dinimizde israf olduğu yaygın din eğitiminde muhatap kitleye fark ettirilmeli ve israfın önüne geçmek için bilinç oluşturulmalıdır.

6.3. Halifelik ve Kendini Tanıma Bilinci ile Çevreye Karşı Sorumluluk

Vaaz ve hutbelerde insanların Allah'ın halifesi olduğu üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmalıdır. Böylesi büyük bir sorumluluğu yüklenen insanın tabiata karşı hangi tutum içerisinde olması gerektiği ona fark ettirilmelidir. Halifelik olgusu Kur'an'da açıkça ifade edilen bir gerçekliktir: *"Hatırla ki Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi..."*⁸⁶ Allah'ın halifesi olarak insan, içerisinde yaşadığı çevreyi korumalı ve gerekli dikkati göstermelidir.⁸⁷ Günümüzde insan teknolojik ve refah konusunda oldukça büyük ilerlemeler kat etmiştir. Fakat içinde yaşadığı tabiatla dengeli bir ilişki kuramamış, onu bilinçsizce kullanarak, hem kendisini hem de gelecek nesilleri tehlikeye atmıştır. Bunun temelinde insanın kendisine, içinde yaşadığı tabiata ve yaratıcısına karşı yabancılaşmış olması ile tabiatı baş eğdirilmesi gereken cansız bir varlık olarak görmesi yer almaktadır.⁸⁸ Bu nedenle vaaz ve hutbelerde halifelik kavramının ne anlama geldiği ve insanın dünyadaki bulunmasının anlamı cemaate anlatılmalıdır.

Halifelik olgusu ile ilgili olarak insanın önce kendisini tanıması sağlanmalıdır. Kendini tanıyan insan, öncelikle bu dünyada niçin var olduğunu bilir. Bununla bağlantılı olarak da iç dünyasında ve dış dünyadaki olayların farkına varır. Bu bilinçte olan bir kişi, çevresindeki olay ve kişilerin kendini nasıl etkilediklerinin farkında olduğu gibi, kendisinin de çevresini nasıl etkilediğini bilir. Kendini tanıyan ve hayatın anlamını bilen bir kişi, kendisi ile Allah'la ve evrenle var olan ilişkisinin de ne anlam ifade ettiğini kolaylıkla anlayabilir. Özellikle Allah'a karşı kul olma, onun hali-

85 İsra, 17/26, 29.

86 Bakara, 2/30.

87 Nasr, "İslam Ve Çevre Bunahımı", s. 161.

88 Güngör, "Kur'an'dan Çevreye Bakış", ss. 135-136.

fesi olma anlayışı, diğer insanlarla ve evrenle olan ilişkisinde ona olumlu katkılar sağlayacaktır. Eğitim uygulamalarında üzerinde durulması gereken bu konu, çevre problemlerinin azaltılması ve insan eliyle giderilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Zira uygulamalarda Kur'an'da ortaya konulan esaslara göre, insan ve Allah arasındaki ilişkinin olması gereken noktaya taşınmasıyla, insanlar öncelikle kendilerini tanıyacaklar, daha sonra da çevrelerini diğergam bir içgüdüyle tanımaya ve anlamaya çalışacaklardır.⁸⁹

6.4. İnsana Verilen Nimetlerin Anlamı

Yaygın din eğitimi uygulamalarında bize bahşedilen nimetlerin veri-liş hikmet ve gayelerinin ayrıntılı bir şekilde anlatılması çevre bilinci oluş-turmada önemli katkılar sağlayacaktır. Allah Kur'an'ın pek çok ayetinde tabiatın insan için yaratıldığını vurgulamaktadır. Bu vurguda yaratılan tabiatın mükemmel özellikler taşıdığı, insanların bu lütuflara şükretme-leri ve onlardan ibretler çıkarmaları istenilmektedir: *“Gökten suyu indiren O'dur. Ondan hem size içecek vardır, hem de hayvanlarınızı otlatacağınız bitkiler. (Allah) su sayesinde sizin için ekinler, zeytinler, hurmalar, üzümler ve diğer meyvelerin hepsinden bitirir. İşte bunlarda düşünen bir toplum için büyük ibret vardır...”*⁹⁰

İnsanın içinde bulunduğu ortamla olan bu ilişkisi, onun istediği şe-kilde bu ilişkiyi gerçekleştirmek yerine bazı görev ve sorumluluklarını göz önünde bulundurarak sürdürülmesini beraberinde getirmektedir. Çünkü keyfi davranmak, ilişkiye zarar verebileceği gibi, belli bir zaman sonra ilişki içindeki varlıklardan birinin diğerine hâkim olmasına yol aç-aacaktır. Bu nedenle ilişkinin sağlıklı yürüebilmesi, insan tarafından belli görev ve sorumlulukların bilinmesi ve dikkate alınması ile mümkündür.⁹¹ Bir başka ayette bu duruma şu şekilde vurgu yapılmaktadır: *“İnsanların bizzat işledikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu ki Allah yap-tıklarının bir kısmını onlara tattırsın; belki de (tuttukları kötü yoldan)*

89 Çamdibi, Din Eğitiminde İnsan ve Hayat, s. 82, Sadiye Hawar Han Çiști, “Fitrat: İnsanlar ve Çevre İçin Bir İslami Model”, *İslam ve Ekoloji*, Haz: Richard C. Foltz ve Arkadaşları, Çeviri: Nurettin Elhüseyni, Oğlak Yayınları, İstanbul 2007, s. 97, Fazlun M. Khalid, “İslam, Ekoloji ve Modernlik: Çevre Bozulmasının Kökenindeki Sebeplere İlişkin İslami Bir Eleştiri”, *İslam ve Ekoloji*, Haz: Richard C. Foltz ve Arkadaşları, Çeviri: Nurettin Elhüseyni, Oğlak Yayınları, İstanbul 2007, s. 276.

90 Nahl, 16/ 10-12,14.

91 Kula, “Kur'an Işığında İnsan-Çevre İlişkinin Ruh Sağlığı Açısından Önemi”, s. 363.

dönerler.”⁹² Ayrıca Bu ayet insanların potansiyel olarak tabiatı bozabileceklerini ona zarar verebileceklerini vurgulamaktadır. Ayetin ikinci kısmı ise, bu bozulmanın etkisini insanların bu dünyada göreceklerini, bu durumun da yaptıkları yanlıştan dönmeleri için bir fırsat olduğu vurgulanmaktadır.

Allah'ın halifesi olarak insan ile kendisine sunulan tabiata arasında olan bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki iki yönlü bir yapıdadır. İnsan Allah'ın lütfu olarak tabiatta var olan nimetlerden yararlanacaktır. Ancak, halife olması bakımından ve kendisine emanet edilen tabiata karşı da sorumluluğunu yerine getirecektir. İnsanlar, ayetlerde her birinden ümmet olarak bahsedilen tabiattaki varlıkların bakımından ve korunmasından sorumludurlar. İşte bu iki nokta arasında bir denge kurulması gerekmektedir. İhtiyaçlar tabiattan karşılanacaktır, ancak aynı zamanda da tabiatın doğal yapısının sürdürülebilirliği de muhafaza edilecektir.⁹³

Bu konuda üzerinde durulabilecek diğer bir konu da tabiatın Allah'ın varlığının bir işareti delili olduğu gerçeğidir. Gökte uçan kuşlarda, akan sulara, hoş güzel bir bebeğin simasında, rüzgarda uçan bir yaprakta, açan çiçekte, rengarenk açan çiçeklerde, yaşama renk katan ve bize engin bir mutluluk veren tüm olgularda Allah'ın kudreti ve yansıması vardır.⁹⁴ Bu durum Kur'an'da şu şekilde ifade edilmiştir: “Sizin yarattığınızda ve (Allah'ın) yeryüzünde yaydığı canlılarda, kesin olarak inanan bir toplum için ibret verici işaretler vardır.”⁹⁵

6.5. Bu Dünyadakilere Karşı Tutumun Hesabı Allah'a Verilecektir

Vaaz ve hutbe etkinliklerinde konu edilebilecek önemli bir husus da bu dünyada yapılıp edilenlerin hepsinin hesabının Allah'a verileceği olmalıdır. Ahiret inancı kişilerde emanet duygusunun gelişmesine önemli katkılar sağlamaktadır. Ahirete inanan bir kişi, başta kendi varlığı olmak üzere, kendine verilen nimetlerin değerini daha iyi anlayabilir. Onların gerçek sahibinin Allah olduğunu düşünerek, kendisini emanetçi gibi gö-

92 Rum, 30/41.

93 Çiştî, “Fıtrat: İnsanlar ve Çevre İçin Bir İslami Model”, s. 97.

94 M. Kemal Atık, “Kutsal Kitaplara Göre Tanrı Doğa İlişkisi, *Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu*, c. I, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 1.

95 Casiye, 45/4.

96 Kula, “Sahip Olma ve Emanet Duyguları Açısından İnsan-Çevre İlişkisi”, s. 218.

rür ve onlarla ilgili hesaba çekileceğini düşünerek, görev ve sorumluluklarını gereğince yerine getirmeye çalışır.⁹⁶

İçinde yaşadığımız bu kâinat insanın imtihanı için yaratılmıştır. Onun içindeki bütün varlıklar ve imkânlar insana emanet olarak verilmiştir. Bunları doğru bir tutumla kullanması istenilen insan böyle yapmadığı takdirde bunun hesabını ahirette verecektir.⁹⁷ Öyle ki insan yeryüzünün hem halifesidir, hem de kendisine verilen nimetlerle imtihan olunmaktadır. Bu nimetlere karşı takınacağı tutum, onun imtihanında belirleyici olacaktır. Aşağıdaki ayette insanın halifeliğine vurgu yapılırken, içeriği ile ilgili de bilgi verilmektedir: “Sizi yeryüzünün halifeleri kılan, size verdiği (nimetler) hususunda sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelere üstün kılan O’dur.”⁹⁸ İnsan halife olarak seçilmesi dolayısıyla fazladan sorumluluklar yüklenmiş ve hesap günü bu sorumlulukların yerine getirilip getirilmeyişi durumuna göre karşılık görecektir. İnsan kendisine verilen imkânlarla nimetlerle bu dünyayı huzurlu ve mutlulukta yaşanılabilir bir ortama dönüştürebileceği gibi, bozgunculukla, fesatla, israfla bu dünyayı tahammül edilemez bir ortama çevirebilecektir.⁹⁹ Bu bağlamda yaygın din eğitimi uygulamalarında bu dünyasını mahvedip mutlu olamayan insanın ahirette de mutlu olmasının söz konusu olmadığı vurgusu üzerinde durulmalıdır.

Sonuç

Alınacak tedbirlerle, daha güzel bir çevre oluşturup gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakmak her duyarlı insanın dikkat etmesi gereken bir husustur. Bu duyarlılık ancak eğitimle sağlanabilir. Bu anlamda çevre için eğitim, çevre sorunlarının önlenmesi ve çözümünde başta gelen bir çözüm yolu olma özelliğini korumaktadır. Zira çevre problemlerini insan oluşturmuştur. İnsanların bu problemlere karşı takınacakları tavır problemin gelecekte nasıl şekilleneceğine büyük ölçüde yön verecektir.

Çevre problemlerinin çözümü ve onların ıslahı için dini temelli çözüm önerilerinin geliştirilmesi kaçınılmaz bir ihtiyaçtır. Din toplumlara

97 Mevlüt Güngör, “Kur’an’dan Çevreye Bakış”, *Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu*, c. I, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2008, ss. 145-146.

98 En’am, 6/165.

99 Bayraktar Bayraklı, “Çeşitli Boyutlarıyla Çevre Sorunu”, *Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu*, c. I, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2008, s. XIX, Fazlun M. Khalid, “İslam, Ekoloji ve Modernlik: Çevre Bozulmasının Kökenindeki Sebeplere İlişkin İslami Bir Eleştirisi”, *İslam ve Ekoloji*, Hâz: Richard C. Foltz ve Arkadaşları, Çeviri: Nurettin Elhüseyni, Oğlak Yayınları, İstanbul 2007, s. 276.

yön veren onların tutum ve davranışlar geliştirmesine katkı sağlayan en önemli amillerin başında gelmektedir. Çözüm arayışının bu boyutunun açıkta bırakılması, çözümsüzlüğün devam etmesine neden olacaktır. İnsanların bireysel ve toplumsal mutlulukları dinimiz açısından öncelikli bir durumdur.

Çalışmada ortaya konulan Kur'an ve hadislerde ortaya çıkan İslam dininin çevre ile ilgili bakış açısı gerçekçi ve ihtiyaca yönelik olarak tetkik edilmeli ve yaygın din eğitiminin imkânları kullanılarak, günümüz çevre problemlerinin çözümünde ve çevre bilinci oluşturmada değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, özellikle, vaaz ve hutbelerde çevre ile ilgili konuların ele alınıp anlatılmasının niçin gerekli olduğu camiye gelen cemaate anlatılmalıdır.

İslam dini açısından çevre konusunun ele alınıp işlenilmesinde bazı kavramların cemaate doğru bir şekilde anlatılması ve öğretilmesi gerekmektedir. Kur'an'a göre yeryüzünde ve gökyüzünde olan her şey insana verilmiş olmakla birlikte, aynı insan Allah'ın yeryüzündeki halifesi konumundadır. Halifeliğin bir boyutu da emanete sahip çıkmakla ilgilidir. İnsana verilen dünya nimetlerinin tasarrufu tümüyle insana bırakılmasına rağmen, insanın dünya üzerindeki varlıklarla kuracağı ilişkide nasıl bir tutum belirlemesi gerektiğine dair ipuçlarının Kur'an ve hadislerde yer aldığı cemaate anlatılmalıdır.

Bu bağlamda çalışmamızın temel konusu olan, yaygın din eğitimi etkinlikleri mevcut yapısı çevre ile ilgili olarak yeniden düzenlenmelidir. Ayrıca, TV, radyo, internet gibi iletişim araçlarıyla, resmi ve özel din eğitimi etkinliklerinde çevre bilinci geliştirmeye yönelik yayınlar yapılmalıdır. Son olarak, oluşturulacak bilinçle bağlantılı olarak, her bir camimizin cemaatinin birlikte oluşturacakları hatıra ormanları şehirlerimizin ve köylerimizin kısa bir sürede yeşil bir örtüye kavuşmasına yardımcı olacaktır. Çevre bilinci oluşturmanın sadece bir parçasını oluşturan ağaç dikme etkinliği oluşturulan bilincin güzel bir yansıması olacaktır.